

ПРОБЛЕМА ЦІЛЮВИХ УБИВСТВ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

Анотація. *Стаття присвячена актуальній на сьогодні темі цільових убивств під час міжнародного та неміжнародного збройних конфліктів. З'ясовано, що значне поширення протягом останнього часу таких убивств неодмінно призводить до збільшення випадків незаконного позбавлення людини права на життя. Виняткова небезпечність та недостатня нормативна врегульованість цього питання зумовлює важливість даного наукового дослідження. У статті розкривається поняття «цільове вбивство», його ознаки та умови, за яких таке вбивство може вважатися законним під час збройних конфліктів. На прикладі Ізраїлю та США проаналізовані конкретні випадки застосування цільових убивств, досліджено можливу супутню шкоду та безпеку, що виникає під час його реалізації, розглянуто політику держав стосовно цього питання та можливі альтернативи. Зроблено висновок, що хоча цільове вбивство значно мінімізує супутню шкоду, потенційне зловживання цим методом спричинює ряд його недоліків. З метою усунення цих недоліків і захисту права на життя людей під час збройних конфліктів були сформульовані правила, якими мають керуватися держави при застосуванні цільового вбивства.*

Ключові слова: цільові вбивства, цільові вбивства в МГП, право на життя, цільове вбивство в збройних конфліктах, збройні конфлікти.

Юрій Ільдарович Усманов

Кафедра міжнародного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

ПРОБЛЕМА ЦЕЛЕВЫХ УБИЙСТВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ГУМАНИТАРНОМ ПРАВЕ

Аннотация. *Статья посвящена актуальной на сегодня теме целевых убийств во время международного и немеждународного вооруженных конфликтов. Было выяснено, что широкое распространение в последнее время таких убийств непременно приводит к увеличению случаев незаконного лишения человека права на жизнь. Исключительная опасность и недостаточная нормативная урегулированность этого вопроса обуславливает важность данного научного исследования. В статье раскрывается понятие «целевое убийство», его признаки и условия, при которых такое убийство может считаться законным во время вооруженных конфликтов. На примере Израиля и США проанализированы конкретные случаи применения целевых убийств, исследован возможный сопутствующий ущерб и опасность, возникающая при его реализации, рассмотрена политика*

государств по этому вопросу и возможные альтернативы. Сделан вывод, что хотя целевое убийство значительно минимизирует сопутствующий ущерб, потенциальное злоупотребление этим методом влечет ряд его недостатков. С целью устранения этих недостатков и защиты права на жизнь людей во время вооруженных конфликтов были сформулированы правила, которыми должны руководствоваться государства при применении целевого убийства.

Ключевые слова: целевые убийства, целевые убийства в МГП, право на жизнь, целевое убийство в вооруженных конфликтах, вооруженные конфликты.

Iurii I. Usmanov

Department of International Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

THE PROBLEM OF TARGETED KILLINGS IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Abstract. *The article is devoted to the today's most pressing topic of targeted killings during international and non-international armed conflicts. It was discovered that the considerable spread of such killings in recent years necessarily leads to an increase in cases of illegal deprivation of the right to life. The extreme danger and insufficient regulation of targeted killings determine an importance of such scientific research. The article defines "targeted killing", its features and the conditions under which such a killing can be considered legitimate in armed conflicts. Using the example of Israel and the United States the specific cases of targeted killings were analyzed, the possible co-damage and the danger that arises during its implementation were researched, the state's policy toward this question and possible alternatives were discussed. Despite the fact that the targeted killings minimize the incidental harm, it is concluded that it has numerous disadvantages caused by its potential misuse. In order to eliminate these disadvantages and protect the right to life of people during armed conflicts the rules for states were formulated, which they should follow in targeted killings.*

Keywords: targeted killings, targeted killings in IHL, right to life, targeted killings in armed conflicts, armed conflicts.

ВСТУП

Як міжнародні, так і регіональні договори в сфері захисту прав людини закріплюють за державами обов'язок дотримуватися та захищати право на життя осіб, які знаходяться під їхньою юрисдикцією. Однак на практиці ті заходи, які здійснюються державами задля захисту життя людей, насправді, часто його обмежують або порушують.

Однією з таких ситуацій є цільові вбивства [1], які останнім часом завдяки технічному прогресу і збільшенню кількості збройних конфліктів у світі набувають істотного поширення [2; 3], адже вони передбачають в першу чергу позбавлення життя людини без проведення відповідних судових процедур або навіть без спроби застосування до неї альтернативних нелетальних заходів. Саме

небезпечність, недостатня нормативна врегульованість таких убивств, а також необхідність регламентації захисту права на життя людини у зв'язку з цим і обумовлюють актуальність цієї теми [4; 5].

Метою даної статті є розкриття поняття «цільове вбивство» та встановлення тих його ознак, за наявності яких міжнародне право допускає обмеження права на життя людини під час збройного конфлікту міжнародного та неміжнародного характеру.

Питання захисту права на життя людини в умовах збройних конфліктів становить підвищений інтерес серед представників наукової спільноти. Особливе зростання кількості наукових досліджень цієї тематики можна спостерігати після оголошення війни тероризму. Серед останніх праць, які мали на меті всесторонній та об'єктивний розгляд питань, що стосуються проблематики цільових убивств, можна назвати роботи Н. Мельцера, Л. Досвальд-Бек, М. Сассолі, М. О'Конелл, Ф. Елстон, В. Паркс, У. Блау та ін. Детальний аналіз та оцінка правомірності окремих випадків представлені в численних доповідях міжнародних правозахисних організацій та протоколах судових засідань (UN Commission on Human Rights, Amnesty International, General Assembly of the United Nations).

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Для детального дослідження цільових убивств у міжнародному гуманітарному праві (далі – МГП) автором використовувались різні теоретичні методи, зокрема: сходження від абстрактного до конкретного, метод ідеалізації, метод формалізації та ін. Основним науковим методом, використаним у статті, став аналіз широкої нормативної, доктринальної бази джерел та відповідної практики у сфері МГП.

Метод історико-правового аналізу дозволив дослідити, як змінювалась політика окремих держав стосовно даної проблематики, що впливало на зміни в підходах та до яких наслідків це призвело. За допомогою методу порівняння було виявлено основні відмінності та характерні ознаки, які роблять цільове вбивство прийнятним з точки зору МГП. Метод моделювання та прогнозування дав змогу окреслити небезпеки, до яких може спричинитися зловживання цільовими убивствами, а також сформулювати положення, дотримання яких забезпечить захист права на життя людини під час збройного конфлікту та дозволить уникнути або звести до мінімуму зловживання цим засобом.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Поняття «цільове вбивство»

Як зазначається у спеціальній доповіді Генеральної Асамблеї ООН від 2010 р., цільове вбивство – це умисне позбавлення життя державою одного або декількох заздалегідь відомих осіб поза судовим процесом або під час військових дій [1]. У свою чергу, відомий вчений Мельцер (N. Melzer), який є експертним радником

у Міжнародному Комітеті Червоного Хреста (далі – МКЧХ), говорить, що під цільовим убивством треба розуміти використання смертельної сили суб'єктом міжнародного права проти іншого індивідуально обраного суб'єкта, який не є ув'язненим, і зроблено це умисно (а не через необережність чи недбалість) та передбачувано (тобто смерть однієї людини фактично є метою операції, на відміну від позбавлення життя під час збройного конфлікту, де смерть людини є побічним результатом) [4, с. 449]. Саме такі ознаки відокремлюють цільові вбивства, наприклад, від тих же поліцейських операцій під час ситуацій внутрішніх заворушень і напруження всередині країни.

У той же час експерти Женевської академії міжнародного гуманітарного права та прав людини (UCIHL) розуміють під цільовими вбивствами смертельні напади на людей тоді, коли держава, вважаючи серйозною загрозою діяльність конкретної особи, вирішує вбити цю особу (навіть тоді, коли вона не здійснює жодних ворожих дій) [6].

Простими словами, цільове вбивство може означати умисне вбивство індивідуально вибраних осіб, що не представляють безпосередньої загрози життю або здоров'ю інших осіб, і не спрямоване на виконання смертного покарання, винесеного після кримінального провадження. На практиці такі вбивства ще називають превентивними, позасудовими стратами або позасудовими вбивствами [7, с. 2].

Окремі вчені, зокрема Нехал Бхута (Nehal Bhuta), взагалі в міжнародному праві не проводять розмежування і отожднюють поняття «цільове вбивство» і «вбивство» [3, с. 3]. Здається, що така позиція також заслуговує на існування, адже, як зазначає Крістін Грей (Christine Gray), термін «цільове вбивство» з'явився нещодавно, приблизно у 2000 р. Причиною цьому став арабо-ізраїльський конфлікт, який тягнеться ще з 1970-х рр., та, зокрема, Палестино-Ізраїльський конфлікт, коли військові Ізраїлю цілеспрямовано, без жодних судових процедур, вбивали на окупованих територіях осіб, яких підозрювали у вчиненні терористичних актів; і лише у 2000 р. Ізраїлем вперше була офіційно оприлюднена подібна політика [3, с. 4].

Потрібно також відмітити, що до 2000-х рр. все світове співтовариство, зокрема уряд США, жорстко засуджували такі дії Ізраїлю та наголошували, що позасудові вбивства є злочинними діями. Така ж позиція була і стосовно випадків цільових убивств у Сальвадорі, Нікарагуа, Колумбії, під час громадянських заворушень Гаїті періоду 1980–1990 рр., в Сомалі, Руанді, під час югославських воєн на Балканах 1991–2001 рр. та чеченського конфлікту в Росії (вбивство Дудаєва, 1996 р., Хаттаба, 2002 р., Яндарбієва, 2004 р., Басаєва, 2006 р. тощо).

Однак цільові вбивства набули значного поширення після подій 11 вересня 2001 р. в США, коли керівництво країни проголосило глобальну війну тероризму в усьому світі [3, с. 5], тим самим схвалюючи і підтримуючи політику

цільових убивств, що призвело до її поширення і розвитку не тільки в Ізраїлі та США, а й в інших державах. Наприклад, ліквідація Анвара аль-Авлакі за допомогою безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛ) (дронів) – першого громадянина США, офіційно затвердженого ЦРУ для цільового вбивства [8], вбивство в 2011 р. Усами бен Ладена – всесвітньо відомого терориста, який, згідно з офіційною версією, був організатором теракту 2001 р. в США. Згідно з останніми даними, в період з червня 2004 р. до вересня 2012 р. ЦРУ й командувачі армії США 344 рази віддавали наказ про обстріл цілей із безпілотних машин [2].

Говорячи про США, вчені зазначають, що на основі акта «Authorization for Use of Military Force Against Terrorists» (AUMF) Конгрес США надав Президенту США необмежені можливості із застосування цільових убивств та сили до осіб, які причетні до терактів 11.09.2001 р., а також пов'язаних із ними осіб, організацій і держав. Саме тому, як зазначають професори Блюм (G. Blum) і Хейман (N. Heuman), цільові вбивства призводять до змішування режимів правоохоронної діяльності (*«правоохоронна парадигма», тобто сукупність норм, які регулюють проведення правоохоронних дій, які в своїй більшості існують в межах міжнародних договорів у сфері прав людини [9, с. 309] – прим. авт.*) та збройного конфлікту (*«воєнна парадигма», тобто сукупність норм, які регулюють проведення воєнних дій і зводяться в більшості випадків до положень МГП як lex specialis [9, с. 308] – прим. авт.*). В рамках першого, держава карає людину за її особисту, доведену судом вину, в рамках другого – застосовує летальну силу не за «вину», а для досягнення перемоги [5]. Сполучені Штати регламентують застосування ними летальної сили проти терористів наявністю збройного конфлікту, фактично відкидаючи таким чином усі інші власні міжнародні зобов'язання в галузі прав людини [10].

Отже, як можна побачити, цільові вбивства знайшли неофіційну, але фактичну підтримку з боку багатьох держав. Як зазначає Д. Стетман (D. Statman), це сталося завдяки тому, що:

- по-перше, добре сплановане цільове вбивство призводить до набагато менших смертей, злиднів та руйнувань майна серед цивільних громадян, ніж вторгнення військових збройних сил на певну територію;
- по-друге, смертей та руйнування зазнає мінімальна кількість людей, які залучені чи відповідальні за терор або воєнні напади; тобто у цьому випадку супутня шкода буде мінімальною [11, с. 187].

Саме тому такі цільові вбивства набули значного поширення у XXI ст. під час воєнних дій у всьому світі.

2.2 Ознаки цільових убивств

У своїй відомій праці, присвяченій цільовим убивствам, вчений Нільс Мельцер виділяє п'ять ознак, які характеризують і виокремлюють цільові вбивства від інших видів убивств, а саме:

1. Застосування смертельної сили, яка направлена на позбавлення людини життя.

2. Суб'єктивний елемент, який відповідає трьом критеріям:

– вбивство повинне бути умисним, що відокремлює цільове вбивство від заподіяння смерті з необережності та недбалості;

– воно повинно бути навмисним (на противагу раптово виниклій необхідності, як у випадку із самообороною);

– воно повинно бути безпосередньою метою виконання операції, що відрізняє цільове вбивство від знищення комбатантів противника або злочинців у ході звичайної військової або поліцейської операції.

3. Наявність обраної в якості мети конкретної особи або групи осіб, що відрізняє цільове вбивство від військових операцій, спрямованих проти неперсоніфікованого скупчення супротивників.

4. Відсутність обмеження свободи пересування особи, яка є об'єктом цільового вбивства, що відрізняє його від застосування смертної кари судами, спеціальними трибуналами чи від позасудової розправи.

5. Атрибуція (автентичність) суб'єкта міжнародного права. Саме цей критерій сприяє тому, що питання про правомірність цільових убивств знаходиться поза сферою національного права. Основними акторами міжнародного права є держави, проте ряд недержавних акторів, такі як повстанські формування або народи, що ведуть боротьбу проти колоніального режиму, також можуть бути суб'єктами цільових убивств [4, с. 4–5].

Незважаючи на той факт, що подібні ознаки узагальнені й закріплені доктриною міжнародного права, на практиці, тим не менш, вони відіграють важливу роль під час кваліфікації того або іншого діяння, розмежуванні вбивств під час збройних конфліктів, притягненні винних до відповідальності, а також визначення критеріїв допустимості і правомірності застосування цільових убивств під час збройного конфлікту міжнародного та неміжнародного характеру.

Відтак, повертаючись до ситуації в Ізраїлі, варто наголосити, що Комітет ООН з прав людини, у своїх підсумкових зауваженнях в доповіді щодо Ізраїлю від 2003 р. висловив занепокоєння щодо використання урядом «цільових убивств» по відношенню до осіб, які підозрюються у вчиненні терористичних актів на окупованій території Палестини [12]. У відповідь Ізраїль підкреслив, що відповідно до норм МГП, збройні сили не порушували принципи пропорційності, а напад здійснювався тільки на осіб, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті. На що Комітет ООН, посилаючись на наявність збройного конфлікту, рекомендував «перед зверненням до летальної сили обов'язково вичерпувати всі спроби арешту осіб, які підозрюються у вчиненні терористичних актів». Така ж позиція Комітету була підтверджена і в підсумкових зауваженнях щодо Ізраїлю в 2010 р. [13]. Таким чином, Комітет ООН не розмежував «цільові вбивства» під час мирного часу та збройних конфліктів, наголосивши на

обов'язковості застосування принципів абсолютної необхідності та пропорційності у будь-якій ситуації, а також вимагаючи проведення арешту, а не вбивств підозрюваних осіб [9, с. 267].

Незважаючи на таку позицію Комітету ООН, Верховний суд Ізраїлю за цими ж питаннями постановив, що цільові вбивства, здійснені ізраїльським урядом, відповідали закону [14]. Суд зазначив, що подібні військові дії проводилися в контексті міжнародного збройного конфлікту (далі – МЗК), але в той же час самі «терористи» не є комбатантами, а можуть вважатися «цивільними». Суд наголошує, що якщо особа належить до збройної групи і в рамках своєї ролі виконує ланцюг військових дій, то така особа бере «пряму безпосередню участь у збройному конфлікті, а значить втрачає імунітет від нападу». Як вказує з цього приводу Досвальд-Бек (L. Doswald-Beck), Верховний суд зробив подібні висновки, посилаючись на принцип пропорційності відповідно до його внутрішнього законодавства, звичаєвого міжнародного права та позиції Європейського суду з прав людини у справі «McCann», внаслідок цього він використовував право прав людини, хоча й не посилався на Комітет ООН з прав людини [15, с. 896].

У своєму рішенні від 2006 р. Верховний суд Ізраїлю зробив також важливі висновки, що «цілеспрямоване вбивство» буде правомірним лише в тому разі, якщо будуть дотримані такі чотири умови:

1. Держава повинна мати серйозні докази, що потенційна ціль нападу дійсно не має правового захисту від нападу.
2. Щоб зупинити потенційну ціль, держава має вдатися до менш суворих заходів, наприклад, використовувати затримання доти, доки це не створює занадто великої небезпеки для життя її військових.
3. Незабаром після проведення операції повинно відбутися незалежне та адекватне розслідування з метою визначення, чи були виправдані вчинені дії.
4. І нарешті, держава повинна попередньо оцінити, чи не буде очікувана супутня шкода (порівняно з військовою перевагою, отриманою під час операції) надмірною.

Тут варто додати, що вивчаючи практику Верховного суду Ізраїлю, спеціальний доповідач ООН з позасудових страт вказує на неодноразові повідомлення про проведення ізраїльськими силами цілеспрямованих убивств – незважаючи на таке рішення Суду та з порушенням його вимог [1, с. 7]. Навіть використання того самого критерію про обов'язкове застосування менш суворих заходів на практиці є майже неможливим [15, с. 893]. Як зазначає вчений М. Сассолі (M. Sassoli), в ситуації, наближеній до бойової, арешт практично завжди нерезальний: своєю можливістю нападу на збройні сили бойовик априорі становить значну загрозу для життя, а тому цільове вбивство є дозволеним у такому разі як згідно з МГП, так і з МППЛ [16, с. 183].

Аналізуючи практику Ізраїлю стосовно цільових убивств, Нільс Мельцер (N. Melzer) зазначає, що позиція Верховного суду Ізраїлю є достатньо зрозумі-

лою, адже, з одного боку, він намагався зупинити численні акти тероризму на власній території, а з другого – захистити власних громадян. Вчений вважає, що держави, які вдаються до використання методу цільових убивств, зазначають, що такі вбивства є законними лише під час збройних конфліктів. Навіть якщо вони ведуть боротьбу з тероризмом, а не війну, то свої дії вони все одно виправдовують «воєнною парадигмою» [4, с. 394].

2.3 Умови правомірності цільових убивств

Н. Мельцер також наголошує, що будь-які методи і засоби, зокрема цільові вбивства, які застосовуються під час збройних конфліктів, які направлені на боротьбу з тероризмом, повинні бути у суворій відповідності до МГП, саме тому такі вбивства можуть бути застосовані за певних умов, а саме:

2.3.1 Цільові вбивства є невід'ємною частиною військових дій під час міжнародного (далі – МЗК) та збройного конфлікту неміжнародного характеру (далі – НМЗК)

Виходячи з існування на сьогодні лише двох видів збройних конфліктів (МЗК і НМЗК), норми, які регулюють відносини в межах цих двох видів, визначають і розрізняють, має особа підзахисний статус чи ні. Якщо ж цільове вбивство проводиться з іншою метою, аніж воєнні дії, або поза збройним конфліктом, то цільове вбивство може бути використане лише в межах правоохоронної парадигми, що передбачає дію права прав людини. Саме тому, як зазначає Мельцер, дуже сумнівним є визнання «війни проти тероризму» (яким керується США) для застосування МГП та цільових убивств як частини воєнних дій в межах збройного конфлікту. По суті така «війна» ототожнює дипломатичні зусилля, економічні заходи та правоохоронні операції зі збройними конфліктами, що не витримує ніякої критики. До цільових убивств під час такої «війни» воєнна парадигма може застосовуватись лише під час проведення військових операцій в окремих збройних конфліктах, де США, наприклад, є стороною таких конфліктів (вбивство Абу Мусаб аль-Заркаві, 2006 р., Ірак). І навпаки: цілеспрямоване вбивство Сполученими Штатами Каїда Сеньяна аль-Харіті за згодою уряду Ємену (2002 р., Ємен) необхідно розглянути під кутом правоохоронної парадигми, якщо воно не може трактуватися як втручання США від імені уряду Ємену в попередньо існуючий НМЗК, але такий аргумент не зроблений ані Сполученими Штатами, ані Єменом [4, с. 396].

2.3.2 Наявність воєнної необхідності та відсутність нелетальної альтернативи

Як уже згадувалося раніше, летальна сила, яка застосовується під час збройного конфлікту, повинна відповідати принципу воєнної необхідності. Тобто цільове вбивство повинно ефективно сприяти досягненню конкретної прямої воєнної переваги і не повинно бути ніякої нелетальної альтернативи, яка б могла призвести

до аналогічної воєнної переваги без створення необґрунтованого ризику діючим збройним силам чи цивільному населенню. За думкою Мельцера, за однакових умов, принцип «воєнної необхідності» за МГП дорівнює принципу «абсолютної необхідності» за МППЛ [4, с. 397]. Ця позиція, як було також вказано раніше, яскраво продемонстрована у рішеннях Комітету ООН щодо Ізраїлю та Верховного суду Ізраїлю.

Але зрозуміло, що на практиці важко застосовувати такі критерії і спрогнозувати наявність альтернатив летальній силі та цільовим убивствам, хоча в певних ситуаціях наявність альтернативи очевидна. Наприклад, згідно з доповіддю Спеціального уповноваженого ООН, в Ізраїлі, 8 серпня 2004 р., біля кафе Єрихон на Західному березі біле авто зупинилося біля групи молодих людей, спеціальні державні агенти вийшли з машини і почали стріляти в групу людей без попередньої спроби їх затримання чи арешту. Амер Айдійя загинув на місці, ще декілька людей отримали поранення [17].

Саме тому Верховний суд Ізраїлю дійшов висновку, що під час збройного конфлікту цільове вбивство за МГП цивільних осіб, які беруть участь у збройному конфлікті, дозволяється лише в тому випадку, якщо до них були застосовані менш шкідливі засоби (арешт, допит тощо). Тобто суд наголосив, що МГП не дає «ліцензії на вбивство» навіть щодо законних цілей під час збройного конфлікту [14, с. 40, 60].

2.3.3 Вимога розрізнення осіб

Як також уже зазначалось раніше, усі учасники збройного конфлікту зобов'язані проводити розрізнення між особами, які є законною цілью під час збройного конфлікту та тими, що такими не є. Положення МГП допускають обмеження права на життя комбатантів (та суб'єктів, які прирівнюються до цього статусу) під час неміжнародного і міжнародного збройних конфліктів, хоча є певні обмеження щодо методів і засобів ведення такого конфлікту. Що стосується цивільних осіб, то обмеження їхнього права на життя під час збройних конфліктів допускається лише у випадку безпосередньої участі у збройному протистоянні (на період такого протистояння) та у разі завдання супутньої шкоди [18, с. 192–193].

Говорячи про збройні конфлікти, варто наголосити на такому явищі, як тероризм, що має місце під час МЗК і НМЗК. З цього приводу Верховний суд Ізраїлю зазначив, що терористи не перестають бути цивільними під час бойових дій, але втрачають «підзахисний статус» [14], що в свою чергу означає можливість обмеження їхнього права на життя на час такої терористичної діяльності. Але в той же час, у зв'язку з відсутністю в громадськості доступу до інформації про такі вбивства, на практиці важко оцінити, чи порушує певне цільове вбивство принцип розрізнення. Наприклад, Ізраїль (борючись з такими організаціями, як Ісламський джихад, Хамас, Народний фронт визволення Палестини (НФВП), Фатх або Алакес тощо), як правило, вчиняє цільові вбивства терористів в той час,

коли вони сидять вдома перед телевізором, в своєму авто чи на задньому дворі, а тому існує сумнів стосовно їхньої правомірності.

Говорячи ж про США, Мельцер вважає МГП взагалі неприйнятним до застосування як *lex specialis* до всієї поточної антитерористичної кампанії США – через ненаведеність усіх спеціальних обставин його застосування [4, с. 267]. Як зазначає з цього приводу «Amnesty International», США, вбиваючи терористів поза зоною збройного конфлікту (наприклад, в Афганістані, Сомалі, районах Пакистану), грубо порушує таким чином норми МГП і «правоохоронні» стандарти в галузі захисту прав людини [19, с. 15]. Аналогічне занепокоєння щодо використання США цільових убивств за допомогою БПЛ в зоні збройних конфліктів висловив Спеціальний доповідач ООН, який зазначив, що законність таких операцій може бути визначена тільки «у світлі інформації про правову основу, на якій конкретні особи були вбиті, заходи, прийняті для забезпечення відповідності до міжнародного гуманітарного права, принципам дискримінації, пропорційності, необхідності та запобіжні заходи й кроки, зроблені ретроспективно з метою оцінки дотримання на практиці таких норм». Без такої інформації подібні вбивства повинні сприйматися як убивства з порушенням норм міжнародного права [1, с. 15].

2.3.4 Вимога пропорційності

Цільові вбивства під час збройного конфлікту повинні відповідати умовам пропорційності. Це означає заборону застосування цільового вбивства до особи, якщо очікувана супутня шкода внаслідок смерті такої особи буде надмірною по відношенню до конкретної і прямої воєнної переваги. Тобто принцип необхідності застосовується, коли ми не очікуємо супутньої шкоди та вибираємо методи й засоби застосування летальної сили. Якщо сила може призвести до надмірної супутньої шкоди, то принцип пропорційності забороняє її застосування незалежно від принципу необхідності, адже принцип «людяності» стоїть вище, ніж принцип воєнної необхідності [4, с. 404].

Говорячи про цільові вбивства, Мельцер зазначає, що їхня пропорційність є делікатним та неоднозначним питанням, адже «вартість» цілі (ранг особи, звання, посада, оперативна функція) може бути виправданням супутньої шкоди та застосованої сили, а тому повинна визначатися максимально об'єктивно та дословісно в кожній окремій ситуації [4, с. 404].

Наприклад, вчений наводить ситуації, коли цільові вбивства, незважаючи на «хірургічний характер», призводили до суттєвих жертв; зокрема, вбивство США Каїда Сеньяна аль-Харіті в Ємені (2002 р.) спричинило п'ять супутніх смертей, Аймана аль-Завахірі в Пакистані (2006 р.), згідно з повідомленнями, – 18 випадкових смертей, протягом ізраїльської шестирічної політики «цільових убивств» з 09.11.2000 р. до 01.06.2007 р. було вбито 364 особи, з яких навмисно – 216, а випадково – 148. Саме тому застосування цільових убивств задля підтримання збройного конфлікту на низькому рівні, супутньо вбиваючи при цьому цивіль-

них, на думку Мельцера, суперечить основному принципу пропорційності, що лежить в основі воєнної парадигми [4, с. 405].

2.3.5 Вимога обережності

Держави, які планують здійснити цільове вбивство, зобов'язані вдатися до усіх практично можливих заходів обережності у виборі засобів і методів, з урахуванням усіх обставин (доступність інформації про цілі, рівень контролю над територією тощо), щоб уникнути або звести до мінімуму кількість цивільних жертв, супутню шкоду, фізичну шкоду та смерті серед цивільного населення. У разі виявлення, що особа не є або перестала бути законною ціллю вбивства, або є загроза нанесення надмірної супутньої шкоди – цільові вбивства повинні бути відмінені. У разі сумніву щодо цілі держава зобов'язана детально проаналізувати та підтвердити її законність [4, с. 409].

Як зазначає Мельцер, існування лише самої «підозри», без жодного підтвердження щодо причетності до терористичних груп, не є підставою застосування цільового вбивства. Усі сумніви щодо такої причетності повинні йти на користь захисту особи. Адже, наприклад, неправдиві повідомлення про причетність осіб можуть йти від самих терористичних груп, які воюють між собою. У зв'язку з цим Комітет ООН з прав людини справедливо висловив стурбованість з приводу навмисного вбивства Ізраїлем лише на підставі існування «підозри» [4, с. 410].

2.3.6 Вимога щодо заборони відмови від пощади

Цей принцип означає заборону застосовувати накази про незалишення нікого в живих, про відмову в капітуляції і здачу в полон тощо – незалежно від існування можливості захоплення чи арешту особи. Мета війни – отримати перемогу, а не вбити ворога, навіть тоді, коли необхідно убити ворога для досягнення цієї мети. Саме тому будь-яке цільове вбивство, яке виключає можливість здатися в полон, може бути визнаним порушенням МГП і стати воєнним злочином. Цей же принцип застосовується до вимоги «оплати» за ліквідацію особи або його захоплення «мертвою або живою» [4, с. 411].

2.3.7 Вимога заборони віроломства

Згідно зі ст. 37 Додаткового Протоколу № 1 до Женевських конвенцій забороняється вбивати, ранили або захоплювати ворога, вдаючись до віроломства, тобто будь-якого акту, який вводить в оману довіру противника, щоб заставити його повірити, що він має право або зобов'язаний надавати захист відповідно до МГП з наміром зрадити таку довіру.

Але практика держав (які перебувають у збройному конфлікті на власній території або на території третьої, нейтральної держави) регулярно покладається на таємні сили для збереження елемента несподіванки, ставить під сумнів цей принцип. Наприклад, цільове вбивство Маджд Мір'ї і Фаді Саруон в Шхемі (1 листопада 2004 р.), яке, згідно з повідомленнями, здійснилось трьома ізраїль-

ськими таємними оперативниками, що були перевдягнені в цивільних. Подібне віроломне «маскування» також порушує 65-ту норму звичаєвих норм МГП, згідно з якою забороняється вбивати, ранити, брати в полон противника, вдаючись до віроломства; тобто забороняється здійснювати ворожі дії під прикриттям правового захисту. Цією ж нормою зазначається, що віроломством також є симуляція володіння статусом цивільної особи, оскільки вони повинні мати повагу і не піддаватися нападу [20, с. 289–290]. Як зазначає Мельцер, у такому разі очевидно, що використання оперативників у цивільному серйозно поставило під загрозу захист мирних жителів і підпадає не тільки під заборону віроломства, а й під міжнародні злочини згідно з пп. 11, 9 п. б, е ч. 2 ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального Суду [4, с. 414].

2.3.8 Вимога щодо заборони певних засобів ведення воєнних дій

Згідно з Гаазькими конвенціями 1907 р. під час збройного конфлікту забороняється використання хімічної, біологічної та бактеріологічної зброї, отрути, експансивних куль, мін-пасток тощо, хоча на практиці цільові вбивства з використанням подібних заборонених засобів трапляються нерідко. Зокрема, вбивство через отруєний лист чеченського лідера Хаттаба (2002 р.); за допомогою вибухівки в мобільному телефоні був убитий лідер «Хамас» Я. Айаш (1996 р.), З. Яндарбієв (2004 р.) тощо [4, с. 414–418].

Окрему увагу треба приділити використанню БПЛ. Як зазначає спеціальний доповідач ООН з позасудових страт, США багаторазово використовували дрони та авіаційні удари для цілеспрямованих убивств у збройних конфліктах в Афганістані та Іраку. Більше того, США також повідомляють про прийняття таємної політики цільових убивств після нападів 11 вересня 2001 р. Як повідомляється, з того часу було понад 120 ударів, хоча перевірити це число неможливо. Точність таких ударів є сумнівною, також неможливим є для сторонніх спостерігачів перевірити звіти ЦРУ про жертви серед цивільного населення. Наприклад, в Пакистані кількість смертей через дрони коливається від приблизно 20 (за даними анонімних урядовців США, які цитуються в ЗМІ) до багатьох сотень [4, с. 7].

Але поряд з очевидними перевагами в застосуванні БПЛ щодо уникнення для держави будь-яких ризиків через можливість керування дронами на відстані, з позиції МГП виникають певні юридичні суперечності та неузгодженості через таке застосування.

Відтак, незважаючи на відсутність у МГП заборони дронів (як і не заборонені несподівані атаки, за яких ворожі комбатанти не мають часу для здачі в полон), експерти зазначають, що використання БПЛ, особливо автономних, ставить під сумнів взагалі можливість комбатантів у такому разі здатися в полон. Саме тому програмне забезпечення дронів повинно передбачати можливість припинення вогню БПЛ у разі здачі в полон комбатантів [21, с. 5].

Крім того, якщо в разі атаки БПЛ жертву-комбатанта було не вбито, а лише поранено, то продовження атаки такої особи і медичного персоналу, що надає йому допомогу, є міжнародним злочином. Така проблема також є своєрідним викликом для військового командування [22, с. 367–371].

На сьогодні своєрідним викликом для автономних БПЛ є також відсутність можливості розрізняти цивільні об'єкти від воєнних, комбатантів від цивільних осіб; вони не можуть враховувати принцип пропорційності та необхідності, що переводить масове використання автономних БПЛ в площину поза МГП і МППЛ, адже призведе до нападів невибіркового характеру [23, с. 282–286].

ВИСНОВКИ

З вищенаведеного можна зробити висновок, що цільові вбивства у ХХІ ст. стають все більш поширеним явищем: під час збройного конфлікту як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Незважаючи на відсутність нормативного визначення цього поняття, цільові вбивства активно застосовуються такими державами як США, Ізраїль, Росія та ін. Але, безумовно, держави не повинні використовувати такі вбивства поза законом, адже це буде порушувати фундаментальне право людини на життя, тому обмеження такого права повинно здійснюватися відповідно до сформованих практикою критеріїв та в чіткій відповідності до норм МГП, а саме: такі цільові вбивства повинні здійснюватися під час МЗК та НМЗК, повинні бути дотримані принципи воєнної необхідності, пропорційності, обережності, розрізнення осіб, такі вбивства повинні застосовуватися лише за відсутності нелетальної альтернативи та з дотриманням норм щодо заборони певних методів і засобів ведення воєнних дій.

Незважаючи на значну перевагу в застосуванні цільових убивств щодо мінімізації супутньої шкоди, існують також суттєві недоліки такого методу, а саме: можливість уряду зловживати використанням цільових убивств, наприклад, приховуючи звітну інформацію; такі вбивства повністю протиставляють себе знеособленій, міжколективній війні; позбавляють особу презумпції невинуватості, судового захисту тощо. Саме для усунення подібних недоліків та з метою захисту права на життя людей під час збройного конфлікту, а також надання цільовим убивствам правомірного характеру держави зобов'язані розкривати інформацію з розслідування кожного випадку незаконного застосування цільових убивств, повинні надавати інформацію щодо заходів, які направлені на перевірку законності мети цільового вбивства (розвідка, спостереження щодо того, чи є особа такою, що здійснила і буде здійснювати ворожі дії; чи існує необхідність вбивати людину, щоб захистити життя інших людей тощо, цільові вбивства не повинні застосовуватись лише на основі «підозрілої» поведінки особи, інформація щодо цього, так і щодо впливу застосовуваної зброї, присутності цивільних осіб задля додержання принципу воєнної необхідності та пропорційності повинна бути ретельно перевірена, принцип пропорційності повинен бути дотриманий в кожній окремій операції, а не в цілому всієї кампанії.

REFERENCES

- [1] Alston, P. (2010). Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston. *General Assembly of the United Nations*. Retrieved from http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A_HRC.14.24.Add6.pdf
- [2] Ebbighausen, R. (2013). Should drone strikes be considered lawful? *Deutsche Welle*. Retrieved from <http://p.dw.com/p/17N7x>
- [3] O'Connell, M. E. (2013). Drones and the Right to Life. *Remarks for the St. Bernard's School of Theology and Ministry*. Retrieved from http://kroc.nd.edu/sites/default/files/DronesVersusLife_oconnell.pdf
- [4] [1] Melzer, N. (2008). *Targeted killing in international law*. Oxford: Oxford University Press.
- [5] [2] Blum, G., & Heymann, P. (2010). Law and policy of targeted killing. *Harvard National Security Journal*, 1, 145-169.
- [6] University Centre for International Humanitarian Law, Geneva. (2005, September). *Report of the expert meeting on the right to life in armed conflicts and situations of occupation*. Retrieved from www.ucihr.org/communication/Right_to_Life_Meeting_Report.pdf
- [7] Nolte, G. (2011). Targeted killing. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law (MPEPIL)*. Retrieved from <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/epil/9780199231690/law-9780199231690-e415>
- [8] Miller, G. (2010). Muslim cleric Aulaqi is 1st U. S. citizen on list of those CIA is allowed to kill. *Washington Post*. Retrieved from <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/04/06/AR2010040604121.html?hpid=topnews>
- [9] Rusinova, V. (2015). *Human rights in armed conflict: The ratio of the norms of international humanitarian law and international human rights law* (Doctoral dissertation, National Research University "Higher School of Economics", Moscow, Russian Federation). Retrieved from https://www.hse.ru/data/xf/2016/07/08/1116523823/Rusinova_dissert.pdf
- [10] Alcides Eduardo dos Reis, P. (2014). The "surgical" legitimacy of drone strikes? Issues of sovereignty and human rights in the use of unmanned aerial systems in Pakistan. *Journal of Strategic Security*, 7(4), 81-93.
- [11] Statman, D. (2005). Targeted killing. In T. Shanahan (Ed.), *Philosophy 9/11: Thinking about the war on terrorism* (pp. 183-205). Chicago: Open Court.
- [12] International Covenant on Civil and Political Rights. (2003, August 21). *Concluding Observations of the Human Rights Committee: Israel. 21/08/2003*. Retrieved from [https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/upfiles/ConcludingObservations/HRC-Concluding%20Observations%20\(2003\).pdf](https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/upfiles/ConcludingObservations/HRC-Concluding%20Observations%20(2003).pdf)
- [13] International Covenant on Civil and Political Rights. (2010, September 3). *Consideration of reports submitted by States parties under article 40 of the Covenant, CCPR/C/ISR/CO/3*. Retrieved from <http://undocs.org/CCPR/C/ISR/CO/3>
- [14] HCJ 769/02 (2005, December 11). *The Public Committee Against Torture in Israel v. The Government of Israel, Judgment of 11 December 2005*. Retrieved from http://elyon1.court.gov.il/Files_ENG/02/690/007/a34/02007690.a34.pdf
- [15] Doswald-Beck, L. (2006). The right to life in armed conflict: Does international humanitarian law provide all the answers? *International Review of the Red Cross*, 88(864), 881-904.
- [16] Sasso`li, M. & Olson, L. M. (2008). The relationship between international humanitarian and human rights law where it matters: Admissible killing and internment of fighters in non-international armed conflicts. *International Review of the Red Cross*, 90(871), 599-627.
- [17] Alston, P. (2006). Addendum to the Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions: Follow-up to Country Recommendations. *UN Com-*

- mission on Human Rights*. Retrieved from <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=45377b440&skip=0&query=Philip%20Alston>
- [18] Usmanov, I. (2017). International legal regulation of the restriction of the right to life in armed conflicts. *National Law Journal: Theory and Practice*, 4(26), 194-198.
- [19] Amnesty International Publications. (2012, June). *United States of America "Targeted Killing" Policies Violate The Right To Life*. Retrieved from https://www.amnestyusa.org/sites/default/files/usa_targeted_killing.pdf
- [20] Henckaerts, J.-M., & Doswald-Beck, L. (2005). *Customary international humanitarian law*. New York: Cambridge University Press.
- [21] Parks, W. (1989). Executive Order 12333 and Assassination. *Memorandum of Law*. Retrieved from <https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/ParksMemorandum.pdf>
- [22] Sandoz, Y., Swinarsky, C., Zimmermann, B. (Eds.) (1987). *Commentary on the additional protocols of 8 June 1977 to the Geneva Convention of 12 August 1949*. Geneva: International Committee of the Red Cross.
- [23] Boothby, W. H., & Schmitt, M. N. (2012). *The law of targeting*. Oxford: Oxford University Press.

Юрій Ільдарович Усманов

Аспірант кафедри міжнародного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

Юрий Ильдарович Усманов

Аспирант кафедры международного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
61024, ул. Пушкинская, 77, Харьков, Украина

Iurii I. Usmanov

Postgraduate student
Department of International Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Усманов Ю. І. Проблема цільових убивств у міжнародному гуманітарному праві / Ю. І. Усманов // Вісник Національної академії правових наук України. – 2018. – Т. 25. – № 1. – С. 177–191.

Suggested Citation: Usmanov, I. I. (2018). The problem of targeted killings in international humanitarian law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(1), 177–191.

Стаття надійшла / Submitted: 05/01/2018

Доопрацьовано / Revised: 15/02/2018

Схвалено до друку / Accepted: 16/03/2018